

УДК 622 (09)

ГАЙКО ГЕННАДІЙ,

*доктор технічних наук, професор кафедри геобудівництва та гірничих технологій
Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут"*

БЛЕЦЬКИЙ ВОЛОДИМИР,

*доктор технічних наук, професор кафедри обладнання нафтових і газових промислів
Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка*

ТРАДИЦІЇ ТА ВІРУВАННЯ ГІРНИКІВ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ФАКТОР СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ ГІРНИЧИХ СПІЛЬНОТ

У статті аналізуються малодосліджені питання організації гірничих спільнот середньовічної Європи. Розкрито роль традицій та вірувань гірників у становленні й розвитку гірничої діяльності. Показана роль ченців-цистерціанців у започаткуванні гірничого промислу в Середній Європі. Досліджено вплив християнських традицій на організацію життя гірників. Окреслено "пантеон" святих заступників гірників, зокрема св. Варвари. Поруч із християнськими показані поганські вірування й заботони гірничого світогляду. Розглянуто питання відродження кращих традицій у сучасному студентському й професійному середовищі гірників.

Ключові слова: гірничі традиції; вірування; християнські заступники гірників; чернечі ордени; цистерціанці; організаційний фактор; мотиваційні моделі; гірничі спільноти.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Організаційні механізми становлення й функціонування гірничих спільнот середньовічної Європи цікаві історичній науці з багатьох причин - і як суспільно-економічні системи розвитку виробничих відносин, і як мотиваційні моделі для розвитку найбільш важкої й небезпечної промислової діяльності, і як розуміння складної єдності техніки і мистецтва (тут: досвіду, майстерності), і містики, що так характерно для доби середньовіччя. Важливість наукового відтворення зазначених процесів пояснюється домінуючою роллю тогочасного гірництва в сировинному забезпеченні матеріальної культури, розвитку грошового обігу, відкритті й освоєнні нових земель, поступі озброєнь, технічному прогресі, опосередкованому впливі на суспільні відносини.

Проте історія гірництва тривалий час залишалася в нас *Terra incognita*. Державна ідеологічна зацікавленість історією гірництва в середині ХХ ст. була пов'язана з кампанією боротьби з космополітизмом, яка в нашому випадку ставила за мету подати історію гірничої науки і техніки під гаслом повного пріоритету вітчизняних здобутків або першості у відкритті тих чи інших потужних родовищ (міф про Григорія Капустіна як першовідкривача Донецького басейну та ін.). Питання ж гірничих вірувань і традицій у часи "атеїстичної науки" розглядалися як не варті уваги заботони неосвіченого люду.

Усупереч такому погляду, основоположник гірничої науки Георг Агрикола у своїй фундаментальній праці "Про гірничу справу" (1556 р.) надавав саме традиціям гірників і духовій сфері, що оточує гірництво, особливого організуючого значення [1]. Навіть його книга "Про підземні істоти" (1548 р.), яка описує фантастичні створіння уяви шахтарів, має чимале наукове значення, оскільки розкриває усталену міфологію й світогляд

гірничого люду, його тогочасний погляд на підземне виробниче середовище й місце людини в ньому.

Авторитет Агриколи певною мірою вплинув на європейських істориків гірництва ХХ-ХХІ ст. [2, 3], проте традиції та вірування гірників розглядалися в їхніх працях швидше як романтична складова гірничої професії, елемент літературної популяризації складної теми. В останні десятиріччя сформувався новий підхід, що розглядає релігійні й суспільні особливості гірничих спільнот як важливу складову культурної спадщини гірників, яку треба зберегти й увести у фахові кола [4-8]. Окремі публікації розкривали роль релігійних вірувань у становленні й функціонуванні гірничих спільнот [9-11], проте багато аспектів цих досліджень знаходяться лише в початковій стадії.

Метою статті є систематизація даних щодо традицій і вірувань гірників середньовічної Європи, аналіз їхніх організаційних впливів на становлення й розвиток професійних гірничих спільнот, оцінка значення гуманітарної складової на організаційний і технічний поступ середньовічного гірництва.

Виклад основного матеріалу. Поняття Середніх віків первісно вживалося християнами в значенні тривалого проміжку часу між першим і другим пришествям Христа. Як складова історичної періодизації цей термін був пущений в обіг італійським ученим Флавіо Бьондо в праці "Декади історії, починаючи від занепаду Римської імперії" (1483 р.). Ф. Бьондо та інші діячі епохи Ренесансу окреслювали період середньовіччя для того, щоб розділити "старі часи" (які вони ототожнювали з релігійним, теократичним сприйняттям життя) із новітньою добою, що відроджувала класичну культуру за зразком античності. Таким чином, провідною рисою цього періоду історії був вплив християнства, містичного сприй-

няття світу в усіх сферах людської діяльності (між іншим - і в розвитку промислів). Оцінка й форми цього впливу можуть прислужитися науковій реконструкції як історичних процесів, так і пов'язаних із ними історії техніки.

В умовах середньовіччя накопичення суспільних багатств значною мірою визначалося розвитком гірництва, причому скарби, видобуті з надр, випереджали інші форми примноження статків. Виходячи з того, що оволодіти гірничим мистецтвом за короткий термін було неможливо, а заміна гірників кріпаками завжди вела до занепаду видобувного промислу, "сильні світу сього" вимушені були надавати гірникам особливих привілеїв (гірниче право), які звільняли їх від багатьох феодальних повинностей, матеріально вивищували з-поміж інших людей праці, формували особливий кастовий дух. Потрапити до професійних гірничих об'єднань було складною справою, що потребувала попереднього учнівства, численних випробувань і формальної посвяти.

Відродження європейського гірництва після періоду занепаду в часи раннього середньовіччя розпочалося силами чернечих орденів і перенесло урочисту посвяту служіння ордену на служіння гірничому цеху, який багатьма ознаками нагадував свого релігійного попередника. Винятковим явищем в історії культури й техніки залишається особлива роль "білих ченців" (католицький орден цистерціанців), які в XII-XIII ст. заклали підвалини промислового освоєння головних рудних родовищ Центральної Європи, створили базу гірничо-металургійних знань і культурних традицій гірників. Назва "цистерціанці" походить від першої обителі ордену - монастиря Цистерціум, заснованого 1098 р. на місці поселення Сіто в Бургундії. Більш поширена назва "білі ченці" пояснюється білим (світло-сірим) чернечим одягом служителів ордену, який на довгий час став першим загальноприйнятим одностроєм (форменим одягом) гірників. Цистерціанці створили принципово новий тип організації християнських ченців - орден (1118 р.), метою якого стала внутрішня економічна колонізація Центральної та Східної Європи¹.

Монастирі ордену росли, як гриби після дощу: у середині XII ст. їх було вже 350, а наприкінці століття - більше 700. Цьому значною мірою сприяв авторитет проповідника й містика Бернарда Клервоського, який був натхненником Другого хрестового походу (на його честь цистерціанців називають ще бернардинами). В аскетичному житті й фізичній праці "білі ченці" вбачали шлях до приборкання "духу спокуси" та гарантію незалежності монастиря від світу. На відміну від інших чернечих монастирів, цистерціанцям не дозволялося жити з чужої праці, мати залежних селян і васалів. Багато часу "білі ченці" присвячували господарській діяльності, опановуючи одвічні ліси й пустища, розвиваючи будівельну справу, гірництво й металургію. Монастирі цистерціанців ставали осередками економічного розвою навколишніх незайманих територій. Завдяки масовому чернечому служінню, фізична праця, яку в часи пізньої античності вважали справою негідною, втратила недобру славу й стала суспільним моральним обов'язком.

На гірничих роботах цистерціанці працювали групами, куди входили ченці, конверси² та представники гро-

мад (здебільшого сільських), із яких пізніше сформувалися професійні артілі гірників. Абати й старші ченці керували планомірною розвідкою придатних для розробки родовищ, організували видобуток руд, зберігали й удосконалювали гірничо-металургійні знання та технічні навички. Опорними пунктами гірничої діяльності були адміністративні центри нових монастирів, котрі просувались далі на схід - у Саксонію, Богемію, Моравію та Сілезію. Високий рівень рудознавства та надзвичайні успіхи "білих ченців" у справі розвідки й освоєння родовищ поліметалів пов'язують як з ефективною організаційною структурою ордену, так і з доступом до знань давнього світу та ісламського Сходу. Бібліотеки цистерціанців були найбагатшими зібраннями давніх рукописів з усього світу, а хрестові походи на Близький Схід та реконкіста в Іспанії, де зустрічалися християнський і мусульманський світи, доповнювали давні знання науковими й практичними досягненнями ісламського Сходу. "Білі ченці" вважали опанування та поширення гірничої справи Божим дорученням і сенсом свого життя.

Одним із перших великих центрів розробки кольорових металів на території Європи, де цистерціанці розгорнули видобувну діяльність, став гірський масив Гарца (Центральна Німеччина), оточений низкою багатих рудних родовищ. Найбільше рудників було зосереджено в околицях гори Раммельсберг. На початку XIII ст. цистерціанцями був заснований монастир у Госларі, що став пайовиком раммельсберзьких рудників. Майже одночасно з родовищами Гарца чернечий орден розпочав освоєння срібних родовищ Рудних Гір у Саксонії та Богемії. Цистерціанський монастир Альтцелле (заснований 1162 р.) став базою, як сказали б сьогодні, "геологічної експедиції", що відкрила й почала розробку багатих поліметалів Фрайберга (Саксонія). Цей монастир заклав основи накопичення гірничо-геологічних знань і досвіду, стояв біля витоків перших гірничих шкіл, які існували протягом сторіч і з часом переросли в славетну Фрайберзьку гірничу академію. Сідлецький монастир цистерціанців у Богемії винайшов і розпочав освоєння багатих рудних родовищ чеської Іглави і словацької Рудної Глави. "Білі ченці" відкрили велику кількість потужних рудних покладів, навчали вірних людей мистецтву розвідки, видобутку та плавлення руд, ставали духовними вихователями місцевих гірників.

Таким чином, широкомасштабна промислова діяльність цистерціанців у рамках економічної колонізації Центральної та Східної Європи, метою якої була християнізація та розбудова величезних територій, заклала підвалини монастирських організаційних форм гірничих промислів із регламентованим чернечим статутом і християнськими моральними установами на ведення важкої й небезпечної гірничої діяльності.

Гірник, навіть найбільш досвідчений і старанний, постійно залежав від багатьох випадковостей: його підстерігали обрушення порід, прориви підземних вод, виділення смертельних газів, зміна властивостей гірського масиву та якості руд. Розуміння обмежених можливостей людини змушувало гірника просити захисту й допомоги у вищих сил світобудови, а великі ризики й небезпеки формували життєлюбний характер. Груба "зовнішня оболонка" шахтаря, показні риси бешкетника й відчайдуха уживалися з глибокою релігійністю, надією на Боже милосердя й заступництво, розвитком особистого духовного чину. Зазвичай, серед-

¹ Провід "економічного ордену" цистерціанців підтримав створення "військового ордену" тамплієрів і деякий час був впливовим покровителем Рицарів Храму.

² Селяни, які прийняли чернечу обітницю, але мешкали окремо від братії.

новітний рудник був освячений християнським священиком, перед спуском у копальню гірники співали псалмів і молилися в підземній каплиці. Християнські підвалини, закладені "білими ченцями" в часи становлення гірничої справи середньовічної Європи, дістали подальший розвиток у незалежних артілях і в різних формах зберігалися до часів індустріальної епохи (частково існують і сьогодні).

Важко знайти якесь інше ремесло, де в професійному середовищі особливим чином вшановували б таку велику кількість християнських святих, серед яких найбільшу пошану отримали св. Варвара, св. Анна, св. Антоній, св. Даниїл та ін. Присвячені праведникам численні підземні церкви й каплиці, які споруджувалися шахтарями на рудниках протягом багатьох сторіч, дивують своєю величною красою. Ще більшу значущість дістали церви в шахтарських містах. Шедеврами архітектури й внутрішнього оздоблення були гірничі собори в Кутній Горі, Фрайберзі, Аннаберзі, Шварці, Клаусталі та ін. Особливу роль мали ікони шахтарських церков, які ставали реліквіями для великих гірничопромислових районів. Прикладами можуть бути образ святої Анни Метерці, який століттями вшановували на рудниках Словаччини, Угорщини й Румунії, а також гірничий оltар в Аннаберзі, широко знаний у німецьких землях.

У Росії особливу шану гірники складали святому Макарію Єгипетському. День освячення його храму в Санкт-Петербурзькому гірничому інституті (1 лютого 1805 р.) став святом гірничих інженерів, вихованців цього навчального закладу. Відроджена тут церква Св. Макарія - духовний осередок життя сучасних студентів і викладачів. На Уралі гірники особливо побожно вшановували св. Катерину, на честь якої названа столиця гірничого Уралу - Катеринбург.

Справжній феномен шахтарської прихильності пов'язаний із культом святої Варвари, покровительки гірників. Особливе ставлення до цієї святої поширилось серед рудокопів Європи вже в XIII-XIV ст., про що свідчить будівництво шахтарського храму Св. Варвари в Кутній Горі (1388 р.). Спорудження красеня-собору велось на внески кутногорських копалень і пожертвування численних гірників.

Є декілька причин, що споріднюють шахтарів та їхню покровительку. Вона була й залишається однією з найбільш шанованих святих західного й східного обряду. Не випадково Рафаель у своїй "Сикстинській Мадонні", - одному з найвідоміших шедеврів італійського Ренесансу, - зобразив її як найближчу до Христа й Діви Марії. До образу св. Варвари зверталися у своїй творчості найвидатніші митці минулого: Гольбейн, Дюрер, Рубенс, Веронезе, Ван Ейк, Васнецов та ін. Героїчна стійкість і мученицький чин вірності християнській вірі зробили дівчину з Нікомедії III-IV ст. (зараз м. Ізмір, Туреччина) близькою гірникам середньовіччя. Значну роль для зв'язку з гірниками мав епізод її втечі від переслідувачів і переховування в горі (у печері чи покинутому руднику). Важливим фактором у виборі небесної покровительки була місія св. Варвари як заступниці від раптової смерті, що було особливо важливо в небезпечних умовах праці шахтарів. В іконографії св. Варвару зазвичай зображують на тлі башти (символ ув'язнення), із чашею (символ віри), із мечем або пальмовою гілкою (символ мучеництва), із короною на голові (символ перемоги й влади).

Відомо, що прах св. Варвари було перенесено в часи царювання Юстиніана Великого (VI ст.) у Константинополь, а за імператора Льва Мудрого (на початку X ст.)

було зведено перший храм її імені. Царівна Варвара, дочка візантійського імператора Олексія Комніна, яка вийшла заміж за київського князя Святополка (у хрещенні Михайла), перевезла останки св. Варвари до Києва як "духовний посаг". Це мало зміцнити християнство на Русі. Протягом майже восьми сторіч реліквія зберігалася в Михайлівському Золотоверхому монастирі. Після злочинного руйнування храму (1936 р.) прах св. Варвари був перенесений до Володимирського собору Києва, де він покоїться й нині³. Гірники з багатьох країн світу намагаються хоча б раз у житті побувати в цьому храмі й вшанувати свою небесну покровительку [8]. Для гірників України особлива значущість культу св. Варвари (який існував до часів комуні й відроджується в сьогоденні) пов'язана зі знаходженням праху святої в Києві. У стінах сучасних університетів, де вивчають гірничу справу, зазвичай наявні живописні й скульптурні образи св. Варвари, які передають духовний зв'язок між поколіннями гірників. За давньою традицією, день Св. Варвари, що припадає на 4 (17) грудня, широко святкують як головне шахтарське свято ("Барбурка"). Загалом старих гірників сприймають як "ідеалістичну гвардію" (М. Стецкель), людей традиції, глибокого релігійного почуття й християнського світогляду. Не випадково основоположник гірничої науки Георгіус Агрікола, даючи настанови гірникам, насамперед щиро зазначав: "Передусім вони мають свято шанувати Бога" ("DeReMetallica", Книга друга [1]).

Одночасно з християнськими традиціями серед частини гірників зберігалися окремі язичницькі забони, зокрема віра в духів землі та гір, що відобразилося в народному фольклорі, казках, літературних творах. Традиція ототожнювати духів підземелля з лихою, згубною силою, що простежується ще в античній міфології, була притаманна широким верствам населення. Підземне царство Плутона за їхньою уявою було сповнено душ мерців:

*Була це душ копальня дивовижна, -
У ній, як жили тихих срібних руд,
Тяглись вони крізь тьму... (Р. Рільке)*

Не випадково серед міфічних персонажів драмиферсії Лесі Українки "Лісова пісня" дух зла втілює "Той, що в скелі сидить". Хазяйка мідної гори в уральських казаках П. Бажова могла перевтілюватися у ящірку й указувати багаті рудні поклади, а часом могла й занасити якогось похадливого шукача підземних скарбів. Цікаво, що образ саламандри (ящірки) у віруваннях гірників Центральної Європи мав ті самі особливості, що й на Уралі. Уважається, що саламандри багаторазово вказували гірникам місця, де треба закладати шахту (ці копальні нібито виявлялися напрочуд багатими). У деяких країнах (зокрема в Словаччині, Угорщині) середньовічні гірники мали навіть свято на честь Саламандри - помічниці гірників. У театралізованій формі його святкують у деяких гірничих регіонах дотепер.

Серед гірничої спільноти широко знані міфи про підземних карликів - гномів⁴ (у німців їх називали "цвер-

³ Частини реліквії ще в середньовіччі потрапили до кількох храмів Італії.

⁴ Назва походить від грецького "гносис" - знання. Етимологи приписують запровадження цієї назви швейцарському алхімікові Парацельсу, у чій працях вона з'явилася вперше. За Парацельсом, гноми володіють достеменним знанням про місце багатих родовищ руд і можуть відкрити їх людині.

ги", в англійців - "двори", у поляків - "краснолюдки"). Уважалось, що в надрах землі гноми зберігають приховані скарби - метали й самоцвіти. Їх визнавали майстерними гірниками, металургами й ковалями, які у своїх підземних володіннях викувували чудодійні персні, зброю й інші магичні предмети. Гноми переховувались глибоко під землею, де збудували собі міста й палаци. Людей не любили за їхню пожадливість до підземних багатств і часом лякали їх у підземних виробках. Серед імен гномів німецькі гірники виділяли Нікеля та Кобальта, від яких пішли назви пізніше відкритих металів. Системний опис містичних мешканців рудників дав Агрікола в книзі "Про підземні істоти" (1548 р.).

У давньогерманському героїчному епосі "Пісня про нібелунгів" (уперше записаному близько 1200 р.) підземні охоронці скарбів названі "нібелунгами". Легендарний лицар Зігфрід заволодів цим скарбом, і карлики почали служити йому. У подальшому епос переносить назву "нібелунгів" на всіх володарів скарбу, на різні германські племена, пов'язуючи їх із карликами-гірниками. Гноми фігурують у народних казках більшості європейських країн, сюжети яких часто перетинаються з гірничою чи ковальською діяльністю. Не виключено, що корені цих казок і міфів пов'язані з появою в Центральній Європі ще за бронзової доби численних гірників із Південного Кавказу й Близького Сходу, які були значно нижчі на зріст, ніж місцеві мешканці, а також володіли магичним мистецтвом перетворювати руди на метал.

Примітно, що ці вірування дійшли до нових часів і не минули й шахтарів Донецького басейну. Гірничий дух отримав тут ім'я Шубін і постав в уяві гірників свим старим карликом⁵. За повір'ям, записаним письменником Б. Горбатовим, Шубін вештається в гірничих виробках і лякає шахтарів: *"Кому зустріне́ться - тому, отже, скоро амба: завалить"*. Існує й більш оптимістична версія оповіді, за якою Шубін може бути й добрим, допомагаючи гірникам і захищаючи їх від небезпеки. Саме цього "доброго Шубіна" наш сучасник бачить на етикетці популярного пива заводу "Сармат", що свідчить про загальну відомість цього "персонажа", принаймні в шахтарських регіонах.

Підземний світ гірничих виробок і розробка копалин сприймалися необізнаними людьми містично, причому часто упереджено мислилися ними як зіткнення з потойбічними силами зла. Ці спостереження стисло висловив письменник Д. Мережковський: *"Усі рудокопи - народ найзабобонніший, тому що диявол належить скарби підземних надр, у тому числі й руда"*. Подібне марновірство простолюдю існувало протягом усього середньовіччя й розповсюджувалось не тільки на гірника, а й на металурга та коваля, причому його відлуння дійшло й до наших часів у фольклорі й повір'ях багатьох народів. Цим поглядам сприяли ізоляваність гірничих спільнот, приховування гірниками й металургами своїх професійних секретів, вірування й сакральні уявлення самих шахтарів. Агрікола, відповідаючи дотепним критикам гірничих вірувань, зазначав: *"Смійтеся скільки завгодно, ваші розсудливі доводи не знищать наших гірничих духів, яких ми знаємо за досвідом"*.

⁵ Походження цих фольклорних оповідей пов'язують із Грушевським рудником (нині м. Шахти Ростовської області), оскільки в найдавніших записах про Шубіна фігурують саме грушевські вугільні шахти. Легенди про Шубіна були широко відомі на шахтах Кадіївки (тепер м. Стаханов), Горлівки, Макіївки.

Найдавнішою сакральною гірничою символікою був ріг. Спершу його використовували як сигнальний інструмент (початок і кінець робіт, небезпека тощо), а пізніше - як посудину для олії світильників. Визнаним символом гірництва є самі рудничні світильники, а найбільшу відомість отримали схрещені гірничі молотки (власне молоток і зубило на держакі) - основне знаряддя руйнування гірських порід протягом багатьох сторіч. Найстаріше символічне зображення схрещених молотків відоме з 1111 р. (монастир Бергтесгаден, Німеччина), але й сьогодні це найпоширеніший символ гірництва (наприклад, його можна побачити на спортивних футболках донецької команди "Шахтар"). Гірничі однострії, зброя, професійна символіка, свята (пов'язані з християнськими святими, покровителями гірників) підкреслювали окремішність й особливість гірничих спільнот.

Стати до лав цієї професійної групи було доволі складно. Як правило, давнє гірниче ремесло передавалось як спадщина від батька до сина й було справою життя цілих поколінь. З дитинства в майбутнього гірника формувалась повага до шахтарської праці й шанобливе ставлення до багатств земних надр, у родині передавались гірничий досвід та професійні знання. Коли юнак, що присвятив себе гірництву, досягав певного рівня вмінь і знань, виявляв повагу до гірничої ієрархії, законів та обрядів, виказував якості доброго християнина, відбувалася його посвята в гірники, тобто офіційний вступ у професійне гірниче середовище. Форма її йшла від посвяти в чернечий орден, проте в нові часи в ній з'явилися елементи масонських посвят. Серед іншого вона включала давній ритуал "стрибка через шкіряний фартух" (елемент робочого одягу середньовічного гірника, який захищав тіло ззаду від подрапин і вологи під час спуску похилим стовбуром і під час роботи). Цей елемент гірничої посвяти зберігався протягом багатьох сторіч і в стилізованій формі відродився в сучасній університетській посвяті студента-гірника в професію. Загалом однострій гірників, яким спершу була біла рясаченця-цистерціанця, став ознакою належності до привілейованої громади рудокопів і багато що міг розповісти про її носія (зокрема про ієрархічне становище в гірничому товаристві). Спеціальний одяг був обов'язковим на гірничих урочистостях та обрядових діях, причому сувора традиція його використання не переривалася майже до ХХ ст. і відновилася сьогодні в багатьох гірничих регіонах.

Шахтарські риси формувалися у виняткових умовах праці під землею, що відрізняло гірників від представників усіх інших професій. Оскільки під землею гірник знаходився з ранку до вечора, то навіть сонце вдавалося бачити лише кілька годин літніми днями, решта життя (крім недільних свят) проходила в тьмяному світлі рудничних ламп. Наповнена небезпекою й крайньою фізичною напругою праця гірників потребувала товариськості, взаємодопомоги, "відчуття ліктя". Відвага, необхідна для роботи під землею, поєднувалася із готовністю захистити видобуті скарби, оскільки невеликі гірничі артілі зазвичай працювали в далекій глушині й часом зазнавали розбійних нападів (недаремно парадним атрибутом гірників стали бойова сокира й шпага, надійні помічники у протистояннях зі злодіями). Це додатково стимулювало об'єднання шахтарів у громади, сприяло проявам солідарності між ними.

Висновки

1. Порушені з падінням Західної Римської імперії рабовласницькі форми організації масштабних гірни-

чих промислів почали відроджуватися у високому середньовіччі у формі гірничопромислової діяльності монастирів і чернечих орденів, серед яких домінували цистерціанці. Внутрішня економічна колонізація Центральної й Східної Європи "білими ченцями" здійснювалась системно й організовано, що призвело до відкриття десятків потужних рудних родовищ і заснування підпорядкованого ордену цистерціанців масштабного гірничо-металургійного промислу на величезних малозалюднених теренах. Монастирська чернеча організація й релігійна мотивація самовідданої праці стали основною організаційною формою перших системних гірничих промислів. Християнські засади, культури святих заступників гірників, форми посвяти в професію, однострої, символіка шахтарів значною мірою започатковані ченцями-цистерціанцями.

2. Поява гірничих артілей, які спочатку формувалися при монастирях і допомагали ченцям, а пізніше, скориставшись протистоянням монастирів і великих феодалів, отримали самостійність, організаційну структуру й базу гірничо-металургійних знань, призвела до зміни виробничих відносин і прискорення розвитку гірничих промислів. Цим процесам сприяли гірничі привілеї ("Гірничі статуті"), які феодали були вимушені надати гірникам, оскільки складність і небезпечність їхньої діяльності, а також приховані знання шахтарів, що здобувалися протягом багатьох років професійної роботи, виключали можливість замінити їх випадковими людьми (кріпаками, звичайними селянами тощо). Таким чином, сформувалися особливі окремішні спільноти гірників-металургів, які, набагато випереджаючи час, заклали перші камені вільного промислового підприємства у феодальній системі виробництва.

3. Існування гірничих спільнот (вільних артілей гірників) у часи високого й пізнього середньовіччя було можливим лише за наявності особливої, відповідної часу форми організації, у якій християнський стрижень, ушанування святих заступників, посвяти, символи, свята, традиції, а навіть страхи (фантастичні істоти) й заобони сприяли консолідації й солідарності гірників, повазі до гірничої ієрархії й дисципліні, утверджували ок-

ремішність гірничої спільноти, запобігали її розмиванню випадковими людьми, обмежували доступ численних бажаючих вступити до "гірничого цеху", оберігали накопичені знання й досвід гірників від широкого розповсюдження, відлякували простолюдинів від таємничих гірничих людей. Крім того, система вірувань, традицій та окремішність гірничих спільнот сприяли повазі до них феодальної знаті й утриманню відносин між ними на основі усталеного гірничого права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агрікола Г. Про гірничу справу / Г. Агрікола ; [за заг. ред. В. С. Білецького, Г. І. Гайка]. - Донецьк : Східний видавничий дім, 2014. - 236 с.
2. Бакс К. Богатства земних недр / К. Бакс ; [под общ. ред. Г. И. Немкова ; пер. с нем.]. - М. : Прогресс, 1986. - 384 с.
3. Gregory C. E. A Concise History of Mining / C. E. Gregory. - Oxford, London, New York, Paris, Frankfurt : Pergamon Press, 1980.
4. Wilsdorf H. Kulturgeschichte des Bergbaus / H. Wilsdorf. - Essen : Verlag Gluckauf, 1987.
5. Mikos T. Gornicze skarby przeszlosci. Od kruszcu do wyrobu i zabytkowej kopalni / T. Mikos. - Krakow : Uczelniane wydawnictwa naukowo-dydaktyczne, 2008.
6. Дивовижний світ давнього гірництва : наук.-поп. нарис / Г. Гайко, Т. Мікось, Я. Хмура, Ю. Бровендер, Р. Кінш ; [за заг. ред. Г. І. Гайка]. - Алчевськ : ДонДТУ, 2005. - 130 с.
7. Гринько Н. К. Недр духовной культуры горного дела / Н. К. Гринько, В. Д. Грунь, В. Г. Лунев. - М. : Имидж-Пресс, 2011. - 372 с.
8. Saluga P. Swieta Barbara / P. Saluga, G. Gajko // Biuletyn informacyjny Szkoły Eksploatacji Podziemnej. - Krakow, 2004.
9. Грицков В. В. О религиозном покровительстве горному делу // Маркшейдерский вестник. - 2003. - № 3. - С. 67-69.
10. Гайко Г. І. Історія гірництва / Г. І. Гайко, В. С. Білецький. - Київ - Алчевськ : Вид. дім Києво-Могилянської академії, Вид-во "ЛАДО" ДонДТУ, 2013. - 542 с.
11. Агрікола Георг. Gespräch vom Bergwesen (Бесіда про гірничу справу) / Георг Агрікола ; Пам'ятка історії гірництва та металургії 1778 р. - Донецьк : Донецьке відділення НТШ, 2006. - 200 с.

Гайко Геннадій,

профессор кафедри геостроительства и горных технологий

Национального технического университета Украины "Киевский политехнический институт"

Белецкий Владимир,

профессор кафедры оборудования нефтяных и газовых промыслов

Полтавского национального технического университета имени Юрия Кондратюка

ТРАДИЦИИ И ВЕРОВАНИЯ ГОРНЯКОВ СРЕДНЕВЕКОВОЙ ЕВРОПЫ КАК ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ ФАКТОР СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ГОРНЫХ СООБЩЕСТВ

В статье анализируются малоизученные вопросы организации горных сообществ средневековой Европы. Раскрыта роль традиций и верований горняков в становлении и развитии горной деятельности. Показана роль монахов-цистерцианцев в основании горного промысла в Средней Европе. Исследовано влияние христианских традиций на организацию жизни горняков. Очерчен "пантеон" святых покровителей горняков, в частности св. Варвары. Рядом с христианскими показаны языческие верования и суеверия горного мировоззрения. Рассмотрен вопрос возрождения лучших традиций в современной студенческой и профессиональной среде горняков.

Ключевые слова: горные традиции; верования; христианские заместители горняков; монашеские ордена; цистерцианцы; организационный фактор; мотивационные модели; горные сообщества.

Gayko Gennadiy,

*Professor of the Department geological construction and mining technologies,
National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"*

Biletsky Volodymyr,

*Professor of the Department equipment oil and gas fields
in Poltava National Technical University named after Yurii Kondratiuk*

MINER'S TRADITIONS AND BELIEFS IN MEDIEVAL EUROPE LIKE ORGANIZATIONAL FACTOR OF MINING SOCIETY'S FORMATION AND DEVELOPMENT

Little-studied issues of miners' society organization is analyzed in the article. Role of miners' traditions and beliefs is shown in foundation and development mining. Influence of Cistercian's Order for beginning of mining was under consideration. Monastic organization and religious motivation of "White Friars" for mining were scope. Christian and professional traditions' influence on life organization of mining artels and on formation special feature of miners' societies was reveal. Tutelar saints of miners were describe, particular - St. Barbara. Traditions and beliefs were considered from the side of mining society's separateness, protection of miner's knowledge and experience from wide spread occurrence, it gave them special privileges. Question of tradition revival for modern professional and students' environment was studied.

Key words: *miners' traditions; beliefs; tutelar saints of miners; monastic order; Cistercians; organizational factor; motivation model; miners' societies; mining law.*

REFERENCES

1. Agricola Georgius, ed. V. Biletsky, G. Gayko (2014), *On the Mining jobs*, East Publishing House, Donetsk, 236 p. (ukr).
2. Bucks K., ed. G. I. Nemkova (1986), *Riches bowels of the earth*, translation from German, Progress, Moscow, 384 p. (rus).
3. Gregory C. E. (1980), *A Concise History of Mining*, Pergamon Press, Oxford, London, New York, Paris, Frankfurt (engl).
4. Wilsdorf H. (1987), *Kulturgeschichte des Bergbaus*, Verlag Gluckauf, Essen (ger).
5. Mikos T. (2008), *Gornicze skarby przeszlosci. Od kruszcu do wyrobu i zabytkowej kopalni*, Uczelniane wydawnictwa naukowo-dydaktyczne, Krakow (pol).
6. Gayko G., Mikos T., Khmura Ya., Brovender Yu., Kinash R. (2005), *The Wonderful World of ancient mining industry*, scientific-popular Essay, Donetsk State Technical University, Alchevsk, 130 p. (ukr).
7. Grinko N. K., Grun V. D., Lunev V. G. (2011), *Bowels of the spiritual culture mining industry*, Image-Press, Moscow, 372 p. (rus).
8. Saluga P., Gajko G. (2004), *Swieta Barbara*, *Biuletyn informacyjny Szkoły Eksploatacji Podziemnej*, Krakow (pol).
9. Gritskov V. V. (2003), *About religious the patronage of mining engineering*, *Surveying Bulletin*, № 3, pp. 67-69 (rus).
10. Gayko G. I., Biletsky V. (2013), *Mining industry history*, Publishing House of Kyiv-Mohyla Academy, Publishing House "Lado", Kyiv, Alchevsk, 542 p. (ukr).
11. Agricola Georgius (2006), *Talk about Mining jobs*, Memo history mining industry and metallurgy in 1778, Donetsk branch of the Shevchenko Scientific Society, Donetsk, 200 p. (ukr).

© Гайко Геннадій, Білецький Володимир
Надійшла до редакції 27.08.2014